

Разьдзел 1

ЗЬМЯНЕНЬНЕ ПАЛІТЫЧНАГА РАСКЛАДУ ПАСЬЛЯ МЯСЦОВЫХ ВЫБАРАЎ І ПЭРСПЭКТЫВЫ НАСТУПНЫХ ВЫБАРЧЫХ КАМПАНІЙ

Дарма што выбары пры аўтарытарных рэжымах часьцяком праводзяцца ўва ўмовах шматпартыйнай сыстэмы і ёсьць альтэрнатыўнымі, іх нельга назваць мэханізмам, празь які адбываецца ратацыя ўлады. Гэта хутчэй сродак мацаваньня статус-кво, наданьня легітымнасьці існуючым уладным стасункам і дэмабілізацыі ды дэмаралізацыі нутраной апазыцыі шляхам перакананьня грамадства ў значнай перавазе рэжыму над яго апанэнтамі. Вынятак складаюць так званыя "шокавыя выбары", празь якія апазыцыя альбо прыходзіць да ўлады, альбо набывае палітычную вагу і зьмяняе расклад сілаў унутры пануючага рэжыму. Шокавыя выбары — зусім не выключная зьява ў палітычнай гісторыі. Цягам апошніх трох дзесяцігодзьдзяў у сушэветнай практыцы можна налічыць прыкладна два дзясяткі такіх выпадкаў. За рэдкімі выняткамі (калі пануючыя эліты аказваюцца здольнымі на контррэакцыю і апэратыўна прымаюць захады для кансалідацыі існуючых рэжымаў ці іх узмацненьня, часам коштам зьнішчэньня апазыцыі), шокавыя выбары даюць імпульс да працэсу трансфармацыі існага рэжыму шляхам іх лібэралізацыі, кампраміснага (пактавага) пераходу да дэмакратыі ці нават рэвалюцыйнай замены існага рэжыму. Неабходным чыннікам посьпеху шокавых выбараў зьяўляецца здольнасьць

апазыцыі да абароны іх вынікаў праз вулічныя акцыі, якія могуць мець як гвалтоўны, так і негвалтоўны характар.

Адметнасьць шакуючых выбараў — іх нечаканасьць як для рэжыму, так і часта для грамадства. У большыні выпадкаў да іх прыводзіць самаўпэўненасьць дыктатарскіх уладаў, іх нявер'е ў саму магчымасьць собскай паразы. Аднак вонкавая рэвалюцыйнасьць такіх выбараў насамрэч ёсьць вынікам доўгай і збольшага незаўважнай для назіральнікаў сацыяльнай і палітычнай эвалюцыі, што адбываецца ўнутры грамадства і прыводзіць да карэннай зьмены раскладу сілаў паміж лягерамі-праціўнікамі ў яго стане. Шокавыя выбары толькі робяць гэтыя зьмены відавочнымі і надаюць ім адпаведнае палітычнае ды інстытуцыйнае афармленьне.

Мясцовыя выбары, што адбыліся ў Беларусі ў сакавіку 2003 году, відавочна, ня сталі шокавымі. Іх вынік ня ўнёс наўпрост істотных зьменаў у палітычны статус-кво, што склаўся зь верасня 2001 году. Зь іншага боку, паводзіны і тактыка кожнага з бакоў, што бралі ў іх удзел, не былі нечаканымі для назіральнікаў. У той жа час, выбары ня сталі і нейкім новым пунктам адліку і для ўладаў: руціны характар кампаніі ў нейкай ступені адлюстроўваў тыя сацыяльныя і палітычныя тэндэнцыі, што разгортваліся ў краіне, пачынаючы з канца папярэдняй прэзыдэнцкай кампаніі. Як будзе адзначана далей, выбары ўскосна пацьвердзілі факт паступовага размываньня сацыяльнай базы існага рэжыму і ў той жа час адлюстравалі ўзмацненьне яго рэпрэсіўных магчымасьцяў. Таму выбары '2003 можна акрэсьліць як чарговы крок ў эвалюцыі беларускай палітычнай сцэны, якая паступова вядзе да стварэньня чыннікаў дзеля пераменаў у будучым. Дзеля таго, каб наблізіцца да вызначэньня вэктару далейшага палітычнага разьвіцьця краіны, неабходна адзначыць тыя зьмены, што адбыліся ў стане і статусе асноўных палітычных гульцоў. Акрамя традыцыйных актараў (рэжыму і апазыцыі), такі аналіз будзе праведзены і ў дачыненні да пэрспэктываў узьнікненьня "трэцяй сілы" ў беларускай палітыцы, што даволі актыўна абмяркоўвалася на пачатку кампаніі. У заключэньні разьдзелу будзе дадзены прагноз разьвіцьця падзеяў на наступны палітычны цыкль і прааналізаваныя пэрспэктывы выбар-

чых кампаніяў, што адбудуцца ў недалёкім часе (парлямэнцкія выбары'2004 і прэзыдэнцкія выбары, што пакуль прызначаны на сярэдзіну 2006 году).

Улады: пасьпяховае "практыкаваньне ў правінцыйным аўтарытарызьме"¹ ці заканчэньне раману з электаратам?

Выбары'2003 можна вызначыць як адносна пасьпяховую кампанію для існага палітычнага рэжыму. Улады здолелі пасьпяхова запабегчы стварэньню "сыстэмнай апазыцыі" ў мясцовых Радах, зьвёўшы да мінімуму прадстаўніцтва апазыцыйных палітычных партыяў і незалежных ад прэзыдэнцкай вэртыкалі беспартыйных кандыдатаў яшчэ на стадыі рэгістрацыі. У выніку працэдуры, што прайшла 2 сакавіка, апазыцыя забясьпечыла сабе хіба што дэкаратыўны ўдзел у дэкаратыўных органах улады. Безумоўна, сама сабою структура ўлады ў беларускіх умовах (улічваючы фармальную мізэрную ролю, якая адводзіцца прадстаўнічым органам улады) пабудаваная такім чынам, што нават шырокае прадстаўніцтва апазыцыі ў Радах не наблізіла б яе да здабыцьця вагароў уплыву на палітычныя працэсы. Апрача таго, паколькі ў 90% акругах выбары былі безальтэрнатыўнымі і ўдзел у кампаніі палітычных партыяў быў мізэрны, кардынальнага інстытуцыйнага ўзмацненьня апазыцыі нельга было чакаць нават пры "найчыстшым" падліку галасоў. У той жа час, перамога на мясцовых выбарах магла б надаць апанэнтам рэжыму моцную псыхалогічную перавагу ў наступных палітычных кампаніях і павысіць ступень даверу да іх з боку як грамадства, так і вонкавых гульцоў. Вынік барацьбы ў тых некалькіх сотнях акругаў, дзе выбары можна было назваць уласна выбарамі, павінен быў высветліць, ці можна ўвогуле ў беларускіх

¹ Вызначэньне Ўладзімера Роўды, "Local Elections: An Exercise in Provincial Authoritarianism," *Belarusian Review*, Spring 2003.

умовах зьвязваць зь імі спадзяваньні на перамены. На мясцовых выбарах'2003 быў прадэманстраваны альгарытм паводзінаў уладаў ува ўмовах паступовага размываньня яе сацыяльнай базы (і зьнікненьня квазідэмакратычнай легітымнасьці) ды трансфармацыі палітычнага рэжыму ў больш выразную султанісцкую канструкцыю. Сярод яго асобных складнікаў можна выдзяліць наступныя. Па-першае, гэта канчатковая страта зацікаўленасьці ў забесьпячэньні легітымнасьці ўласных інстытутаў улады як на замежных, так і на нутраных палітычных рынках. Улады дастаткова сур'ёзна падрыхтаваліся да перадвыбарнай кампаніі і ня сталі рызыкаваць, не дазволіўшы нават абмежаванай рэальнай канкурэнтнасьці выбараў, "зафіксаваўшы" іх вынікі яшчэ на пачатку кампаніі. Па-другое, гэта надзвычай жорсткае блякаваньне рэальнай канкурэнцыі ў буйных гарадох, і ў першую чаргу — у Менску, дзе гарадзкая рада — па сутнасьці адзіны прадстаўнічы орган улады, які мае рэальныя паўнамоцтвы (і бюджэт гораду прыстойны, і восем сяброў Рады Рэспублікі ён выбірае сам, а ня разам з сотнямі пасялковых Радаў). Дастаткова паказальным ёсьць той факт, што для таго, каб заблякаваць абраньне кандыдата "ад улады" па адзінай акрузе ў Менску (месяце, дзе антыпрэзыдэнцкі электарат стабільна перавышае палову насельніцтва), спатрэбілася ўмяшальніцтва адразу трох дэпутатаў парлямэнту ў якасьці назіральнікаў (прычым абраньне альтэрнатыўнага кандыдата, памачніка аднаго з трох дэпутатаў, было таксама заблякаванае праз "недахоп" некалькіх соцень галасоў у канчатковых пратаколах акруговай камісіі)². Такім чынам, у адрозьненьне ад папярэдніх часоў, калі апазыцыя ў гарадох талеравалася з прычыны яўнай перавагі "вэртыкалі" на пэрыфэрыі (заўважым, што і большая частка "фронды" з Палаты Прадстаўні-

² Гутарка ідзе пра Малінаўскую выбарчую акругу № 9, дзе балытаваўся Аляксандар Мельнікаў, памачнік дэпутата Палаты Прадстаўнікоў Уладзімера Навасяда. Пратаколы ўчасткавых камісіяў, атрыманыя кандыдатам, сьведчылі адназначна – перамог Мельнікаў, які набраў 6330 галасоў пры яўцы 11 556 выбарцаў. Паводле ж пратаколаў, перададзеных у акруговую камісію, Мельнікаў набраў толькі 5 730 галасоў. Інакш кажучы, пры транспартаваньні "згубіліся" 600 галасоў.

коў таксама менскага паходжаньня), цяпер акурат у буйных мястох з асаблівай стараннасьцю мацуюцца асяродкі адміністрацыйнай рэакцыі. Па-трэцяе, гэта, калі верыць дадзеным апазыцыйных кандыдатаў, рэзкае павелічэньне адсотку фальсыфікацыі выбараў, які дасягаў максымуму ў Менску. Прычым, калі ў папярэдніх кампаніях доля сфальсыфікаваных галасоў, па незалежных дадзеных, знаходзілася ў рамках 15-20%³, то гэтым разам можна казаць аб прыкладным павелічэньні ўдвая. Пра гэта ўскосна сьведчаць дадзеныя незалежных сацыялягічных апытаньняў, якія былі апублікаваныя ў красавіку 2003 году. Так, згодна з НІСЭПД, колькасьць выбарцаў, што рэальна ўзялі ўдзел у першым туры галасаваньня, адрозьніваецца ад афіцыйных прыкладна на 8% (65,8% супраць 73%), на такую ж лічбу адрозьніваецца і адсотак тых, хто ўзяў удзел у датэрміновым галасаваньні (12,5%, вызначаных незалежнымі дасьледчыкамі, супраць 20%, заяўленых уладамі). Зьвесткі аб пераканаўчай перамозе ўладаў спрастоўвае той факт, што толькі 21,6% апытаных заявілі, што галасавалі за кандыдатаў, што падтрымлівалі існуючую ўладу. (Тут, натуральна, гутарка ідзе аб тым, як кандыдаты ўспрымаліся насельніцтвам, а не аб іх рэальным палітычным статусе: так, практычна ўва ўсіх акругах, дзе выбары былі безальтэрнатыўнымі, кандыдаты прадстаўлялі "партыю ўлады"). Такім чынам, праўладныя кандыдаты зьбіралі галасы пераважна коштам свайго беспартыйнага статусу (дзякуючы чаму яны ўспрымаліся як "незалежныя") ці з прычыны абьякавасьці выбарцаў да самога працэсу галасаваньня (згодна з тым жа апытаньнем, больш за палову выбарцаў ня мелі дастатковай інфармацыі аб тым, за

³ Паколькі патрабаваньне закону аб асобным падліку галасоў на папярэднім галасаваньні амаль паўсюдна ігнаравалася, аб памеры парушэньняў можна ўскосна ўявіць па прагаколах падліку галасоў там, дзе асобны падлік усё ж такі адбыўся. Так, у акрузе № 8 па выбарах у Менскую гарадскую раду, дзе балятаваліся незалежны кандыдат Сяргей Казлоўскі і камандзір аддзелу ЗАХР Сяргей Хаменка, на двух участках вынікі былі адпаведна 688 на 487 і 874 на 271 голас на карысьць Казлоўскага (па галасаваньні 2 сакавіка) і 56 на 685 і 54 на 570 на карысьць Хаменкі (па папярэднім галасаваньні). Розьніца, такім чынам, сягала дзясяткаў разоў.

каго яны галасуюць)⁴. Па-чацьвертае, гэта зьмяненьне ў тактыцы кааптацыі мясцовых элітаў. Апрача ўласнай намэнклятуры, на выбарах 2003 улады зрабілі стаўку выключна на прадстаўнікоў такіх прафэсіяў, як настаўнікі і дактары, чыя ляжальнасьць гарантуецца іх залежнасьцю ад дзяржаўнай адміністрацыі. У гэтым мясцовыя выбары кантрастуюць з парлямэнцкімі выбарамі 2000 і нават папярэднімі мясцовымі выбарамі, калі сярод кандыдатаў, асабліва ў гарадзкіх акругах, быў даволі высокі адсотак прадстаўнікоў "вольных" прафэсіяў і прыватных прадпрымальнікаў (апошнія, напрыклад, складаюць каля дзесяці адсоткаў цяперашняга складу Палаты Прадстаўнікоў). Нарэшце — гэта наўмыснае падштурхоўваньне сяброў выбарчых камісіяў да парушэньня заканадаўства, што мацавала іх ляжальнасьць да існага дзяржаўнага апарату, паколькі тым самым павышаецца верагоднасьць іх перасьледу ў выпадку зьмяненьня палітычнага рэжыму. Прадстаўнікі нізавой намэнклятуры пераўтвараюцца такім чынам у stakeholders існага статус-кво і надзейны мэханізм забесьпячэньня патрэбнага выніку ў наступных выбарчых кампаніях ці рэфэрэндумах.

Іншай прычынай, што дазваляе разглядаць мясцовыя выбары як пасьпяховую для ўладаў кампанію, гэта канчатковае спыненьне "ўнутрырэжымнага плюралізму", якім адрозьніваліся, напрыклад, выбары ў ПП у 2000 годзе. Гэтым разам улада дамаглася таго, каб на адну выбарчую акругу амаль паўсюдна прыпадаў адзін яе ляжальст. Адсутнасьць унутрыўладнага плюралізму пазбаўляла выбары 2003 апошніх рысаў канкурэнтнага электаральнага працэсу нават у параўнаньні з выбарамі ў ПП у 2003 годзе, дзе ў цэлым шэрагу акругаў мы былі сьведкамі дуэляў паміж альтэрнатыўнымі кандыдатамі ад улады, спаборніцтва адміністрацыйных і бізнэс-рэсурсаў. Можна зрабіць выснаў, што ўва ўнутраным плюралізьме, нават калі ён не перарастае ў адкрытую апазыцыю і яго наступствы абмяжоўваюцца актывізацыяй лабісцкай дзейнасьці асобных групавак, улады ўбачылі ня меншую патэнцыйную небяспе-

⁴ Усе дадзеныя з красавіцкага апытаньня НІСЭПД тут і далей узятыя з сайту НІСЭПД, <http://www.iiseps.by/press.html>, 26 красавіка 2003 году.

ку, чымся у пэрспэктыве прасоўваньня "пазасыстэмнай" апазыцыі ў інстытуты ўлады.

Нарэшце, трэба вызначыць і посьпех улады ў стварэньні атмасфэры сацыяльнай апатыі і абьякаваньня грамадства да палітычных працэсаў увогуле і выбараў у прыватнасьці, што стварае ёй дадатковыя магчымасьці дзеля рэалізацыі сваіх палітычных праектаў. У першую чаргу, гэтаму паспрыяла фактычнае замоўчваньне перадвыбарнай тэматыкі афіцыйнымі сродкамі масавай інфармацыі і ўжо традыцыйныя абмежаваньні на выкарыстаньне СМІ кандыдатамі дзеля перадвыбарнай агітацыі. Па-другое, адыграла сваю ролю і прэзэнтацыя мясцовых выбараў афіцыйнымі мэдыямі як "неістотных" з увагі на абмежаванасьць паўнамоцтваў саміх Радаў. Болей за тое, "прадказальнасьць" вынікаў выбараў зьніжае амаль да мінімуму грамадзкія спадзяваньні на тое, што выбары будуць дзейсным сродкам зьмяненьня незадавальняючага іх стану рэчаў. Як вынік, падае грамадзкая цікавасьць да выбарчых кампаніяў, а самі выбары паступова ператвараюцца ў ваччу выбарцаў ў рытуал, што нагадвае працэдурны савецкіх часоў (акурат гэтым можна растлумачыць адначасовае суіснаваньне відавочнай абьякаваньня насельніцтва да выбараў, нізкую патрэбу ў інфармацыі, і надзвычай высокую адсотку тых, хто заяўляе пра свой намер браць удзел у галасаваньні). Такім чынам, рост сацыяльнай незадаволенасьці ў грамадстве не прыводзіць да стварэньня "пратэстнага электарату": электарат у сваёй масе проста перастае ўспрымаць выбары ў сур'ёз і, па сутнасьці, загадзя згаджаецца з наперад вядомым вынікам нават тады, калі галасуе за альтэрнатывы, якія нейкім чынам здолелі трапіць у выбарчы бюлетэні.

У той жа час, праз набліжэньне фармату правядзеньня выбараў да рытуалу савецкіх часоў выбарчыя кампаніі паступова страчваюць ролю адпаведнага мэханізму камунікацыі паміж уладамі і грамадствам і мацаваньня нутраной легітымнасьці палітычнага рэжыму. Прычына ў тым, што паступовае пераўтварэньне выбараў у тэатралізаванае дзеянне з загадзя вядомым вынікам стварае атмасфэру недаверу да іх у грамадстве, што паступова пераходзіць у абьякаваньне да самой працэдурны. Як вынік, у адрозьненне ад

папярэдніх часоў, калі перамога на выбарах ці рэфэрэндуме вяла да росту рэйтыngu ўлады на 8-15%⁵, чарговыя заявы аб пераканаўчай перамозе ўлады і "ўсенародным заахвочаньні" дзяржаўнага курсу ўжо ня робяць адпаведнага ўплыву на масавую сьвядомасьць і не вядуць да рэзкай зьмены палітычных арыентацыяў па прынцеце "bandwagon effect". Дадзеныя апытаньня НІСЭПД, што былі апублікаваныя ў красавіку 2003 году, засьведчылі, што мясцовыя выбары — гэта першая буйная палітычная кампанія, пасля якой Лукашэнка страціў прыхільнікаў у грамадстве. Яго ўласны рэйтынг зьнізіўся з 30.5% у сьнежні 2002 году да 26.2%, што ёсьць рэкордна нізкім паказьнікам за ўсе часы яго прэзыдэнцтва. Толькі 40% з тых выбарцаў, што прагаласавалі за Лукашэнку ў 2001 годзе, гатовыя зноў аддаць за яго галасы. Прычым, нягледзячы на гучныя заявы аб чарговай пераканаўчай перамозе ўладаў, амаль сем дзясятых усіх выбарцаў лічаць, што папулярнасьць уладаў апошнім часам зьнізілася. Яшчэ больш уражвае імклівасьць фармаваньня антылукашэнкаўскай сацыяльнай бальшыні. Так, ажно 64% выбарцаў жадалі ў красавіку 2003 году абраньня новага прэзыдэнта і толькі 23% згодныя з тым, каб абраць Лукашэнку яшчэ на адзін тэрмін. Калі параўнаць з дадзенымі двухгадовай даўніны (тады суадносіны тых, хто жадаў і не жадаў абраньня Лукашэнкі на другі тэрмін былі 36% на 41%), то можна зрабіць выснаў аб тым, што колькасьць сацыяльных апанэнтаў рэжыму павялічваецца з хуткасьцю ў 1% за месяц. А паколькі сярэдняя хуткасьць скарачэньня базы яго паплечнікаў складае толькі прыкладна 0,5% у месяц, то можна меркаваць, што фармаваньне антылукашэнкаўскай бальшыні адбываецца ў першую чаргу за кошт г. зв. "балота", ці выбарцаў, які дагэтуль ня вызначыліся і ня мелі сталых палітычных прэфэрэнцыяў. Размываньне балота ў сваю чаргу азначае абмежаваньне магчымасьцяў да аднаўленьня сацыяльнай базы рэ-

⁵ Так, пасля рэфэрэндуму 1996 году рэйтынг Лукашэнкі павысіўся з 45 да 60%, пасля выбараў у ПП 2000 году – з 33 да 41%, пасля прэзыдэнцкіх выбараў 2001 – з 36% да пачатку кампаніі да 48% адразу пасля яе заканчэньня. Усе дадзеныя – з вынікаў апытаньняў НІСЭПД розных гадоў.

жыму. Гэта ўзмацняецца яшчэ і тым, што хутка скарачаецца і база-вы электарат Лукашэнкі. Так, ужо толькі 51% пэнсіянэраў зноў гатовыя аддаць за яго свае галасы (у 1998 годзе папулярнасьць прэзыдэнта сярод гэтай групы дасягала 88%). Улічваючы, што пэнсіянэры складаюць каля адной пятай часткі ўсіх выбарцаў, сацыяльная база рэжыму ў іншых групах складае ў сярэднім ня больш за 15-17%.

Далейшае размываньне фэномэну "квэзідэмакратычнай легітымнасьці" аўтарытарнай улады падштурхоўвае яе да пошуку больш жорсткіх, таталітарных мэтаў кантролю за грамадствам. Гэта і было прадэманстравана пры канцы сакавіка 2003 году, калі Лукашэнка распачаў (ці, больш дакладна, аднавіў) кампанію па выпрацоўцы новай "дзяржаўнай ідэалёгіі". Дарма што аўтарытарны рэжым па сваёй прыродзе ня здольны легітымізаваць самога сябе ідэалёгічнымі сродкамі⁶, дадзеная кампанія заслугоўвае ўвагі зь некалькіх прычынаў. Першая — гэта ўзьвядзеньне яе ў ранг галоўнага дзяржаўнага прыярытэту. Другая — гэта спэцыфіка "пасланьня" да грамадства, асаблівы націск на такія вартасьці і прынцыпы, як калектывізм, традыцыяналізм і нават (амаль па канонах чучхэянства) аўтаркізм⁷, імкненьне да самаізаляцыі, таксама як і мэсіянскае вызначэньне ролі беларусаў як "духоўных лідэраў" ува ўсходнеэўрапейскім рэгіёне. Іншымі словамі, Лукашэнка імкнецца ўзьвесці ў ранг дзяржаўнага ідэалу акурат таталітарных вартасьці, якія легітымізуюць неабмежаванае выкарыстаньне рэпрэсіўнага апарату дзяржавы. Трэцяе — гэта тое, што ў якасьці ідэалу абвяшчаюцца вартасьці, што ўжо губляюць глебу ў палітычнай

⁶ Гэты клясычны паліталёгічны аргумэнт сфармуляваны Хуанам Лінцам, гл. Juan J. Linz, *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001. Падсумаваньне па-расійску ў дачыненні да лукашэнкаўскай "ідэалёгіі": гл. мой артыкул "Новое платье короля" ў інтэрнэт-газэце naviny.by, <http://www.naviny.by/node.phtml?index=12528>, 1 красавіка 2003 году.

⁷ Так, па некаторых звестках, першым наступствам "узмацненьня ідэалёгічнай працы" стаў загад абмежаваць міжнародныя кантакты студэнтаў дзяржаўных вышэйшых навучальных установаў.

культуры беларускага грамадства. Чацьвертае — гэта пэўная разгубленасьць самога Лукашэнкі, уласнае ўсьведамленьне штучнасьці яго ідэалёгічных пошукаў (так, ужо ў прамове перад Нацыянальным Сходам 16 красавіка 2003 году ён прызнаўся, што сам ня мае ўяўленьня аб тым, якой павінна быць новая дзяржаўная ідэалёгічная дактрына). Кволья спробы аднавіць працу мэханізму "прамываньня мазгоў" сьведчаць толькі аб тым, што раман Лукашэнкі з электаратам амаль канчаткова вычарпаўся. У гэтых умовах галоўным чыннікам выжываньня яго рэжыму ў будучыні ўяўляецца яго здольнасьць да падтрыманьня ўнутранай скансалідаванасьці ўладнага апарату ды апэратыўнага вынішчэньня ўзьнікаючых палітычных альтэрнатываў. Але апошняе зь цягам часу будзе рабіць усё цяжэй.

Апазыцыя: чарговы крок у замкнёным коле ці вяртаньне надзеі?

Апазыцыйныя сілы цалкам мелі рацыю, калі заяўлялі аб недэмакратычным характары мясцовых выбараў, які адлюстроўваў палітычны клімат у краіне, што імкліва пагаршаўся для апанэнтаў уладаў. У той жа час, гэтыя выбары адбываліся ў значна больш спрыяльным для дэмакратаў сацыяльным кантэксьце, чым прэзыдэнцкія ў пазамінулым годзе. Па дадзеных аксіямэтрычнай лябараторыі "Новак" за лістапад 2002 году, упершыню з 1994 году перавага была на баку тых беларускіх выбарцаў, што хацелі б прагаласаваць на мясцовых выбарах за кандыдата-супраціўніка Лукашэнкі. Так, галасаваць супраць уладаў зьбіраліся 38% ад усіх грамадзянаў і 39% ад тых, хто вызначыўся з сваім удзелам у выбарах. За стаўленікаў Лукашэнкі зьбіраліся галасаваць толькі 32% і 36% адпаведна. Гэтыя лічбы пацьвярджаліся і апытаньнямі НІСЭПД, згодна зь якімі расклад сілаў быў 31% супраць 34% на карысьць апанэнтаў Лукашэнкі. Згодна з дадзенымі "Новак", на першым месцы па электаральных сымпатыях знаходзіліся незалежныя кандыдаты — адпаведна 27 і 28%, за імі ішлі кандыдаты ад улады — 21 і 24%; потым — кандыдаты ад шырокага блёку

грамадзянскіх сілаў (калі б такі ўзьнік) — 17 і 19%; нарэшце — кандыдаты ад палітычнай апазыцыі — 9% і 10%. У той жа час, рэйтынгі асобных партыяў знаходзіліся ніжэй ўзроўня памылкі выбаркі⁸.

Аднак нават пры прыхільнасьці грамадства чаго рэальна магла дамагчыся апазыцыя на гэтых выбарах ува ўмовах, калі адміністрацыйны рэсурс быў цалкам манапалізаваны ўладамі? Выбарчая кампанія нават пры такіх варунках можа служыць пашырэнню базы падтрымкі палітычнай контраэліты, што ў пэрспэктыве можа паспрыяць працэсу пераходу да дэмакратыі. Таму апазыцыя нават у найнеспрыяльнейшых умовах павінна ўдзельнічаць у выбарах, прапанаваць грамадству прыцягальную альтэрнатыву і нараджаць у людзях упэўненасьць у тым, што з дапамогай выбараў можна нешта зьмяніць. Зважаючы на недэмакратычны характар электаральнага спаборніцтва, палітычным партыям належала сканцэнтраваць сваю ўвагу ня столькі на спробе перамагчы, колькі на распрацоўцы папулярнай альтэрнатывы палітычнаму курсу Лукашэнкі. Трэба было таксама паклапаціцца пра ўлучэньне ў праграмы сваіх кандыдатаў прапановаў па рашэньні мясцовых праблемаў; пошуку новых людзей, якія б удзельнічалі ў кампаніі ў якасьці незалежных кандыдатаў, але мелі б падтрымку з боку палітычных партыяў. І нарэшце — пра фармаваньне кааліцыі з удзелам партыйных і непартыйных кандыдатаў у сталіцы і гарадох, дзе падтрымка ідэй дэмакратыі і незалежнасьці зьяўляецца найвышэйшай.

Дарма што стратэгічная мэта апазыцыі (якую можна вызначыць як зьмяненне баянсу сілаў на палітычнай сцэне шляхам забеспячэньня ўласнага ўплыву ў "сыстэмнай" палітыцы) не была дасягнута, можна аднак вызначыць некалькі яе тактычных посьпехаў, пераважна маральна-психалогічнага пляну. Да першага можна аднесці тое, што апазыцыя выкарыстала перадвыбарную кампанію (у той ступені, у якой яна ўдзельнічала) дзеля нарошчваньня сваёй камунікацыі з грамадствам, што ў будучыні можа спрыяць

⁸ Гл. Уладзімер Роўда, "Через урну и прессинг", naviny.by, <http://www.naviny.by/node.phtml?index=12636>, 3 красавіка 2003 г.

яе выхаду з сацыяльнай, калі не палітычнай, ізаляцыі. Наступным дасягненьнем стала ўсьведамленьне ўласнай патэнцыйнай "абранасьці", што было адзначана як лідэрамі, так і шараговымі актывістамі апазыцыйных арганізацыяў. Апазыцыя, такім чынам, пачала пазбаўляцца ад пэўнага комплексу ўласнай непаўнавагасьці, што ствараўся раней існай перавагай сымпатыяў электарату на карысьць Лукашэнкі. Многія апазыцыйныя кандыдаты выдатна "адпрацавалі" кампанію, здолелі стварыць пра сябе дадатнае меркаваньне сярод выбарцаў, і калі б фальсыфікацыя вынікаў не была гэтым разам настолькі нахабнай, шмат хто прайшоў бы. То бок, у электаральным пляне працаваць на выбарах апазыцыя ўжо навучылася, і гэта ўжо лепш, чым тое, што мы бачылі на прэзыдэнцкіх выбарах. Дзеля доказу апошняй высновы зноў прааналізуем дачзенья апытаньня НІСЭПД. Так, толькі 9,9% выбарцаў прагаласавалі за кандыдатаў — апанэнтаў прэзыдэнта Лукашэнкі. У той жа час, задамо сабе пытаньне: а якая колькасьць выбарцаў увогуле мела шанец прагаласаваць за такіх кандыдатаў? Напрыклад у Менску (дзе выбарчыя акругі былі найбуйнейшымі ў краіне) апазыцыйныя кандыдаты былі прадстаўленыя толькі ў 32 з 55 акругаў, што складала б прыкладна 9% ад усяго нацыянальнага электаральнага поля. Улічваючы выключна нізкую прысутнасьць апазыцыі ў выбарах у абласныя Рады (дзе выбарчыя акругі былі зноў жа буйнымі), астатнія некалькі соцень апазыцыйных кандыдатаў балятаваліся пераважна па маленькіх акругах у гарадзкія і сельскія Рады, што дазваляе ацаніць "пакрыцьцё" электаральнай тэрыторыі апазыцыяй на ўзроўні 13-15%. Калі параўноўваць гэтую лічбу з 9,9% тых, хто прагаласаваў за апазыцыю, вынікае даволі парадасальны выснаў: там, дзе апазыцыя ўсё ж трапіла ў выбарчыя бюлетэні, за яе прагаласавала пераважная большасьць выбарцаў! І нягледзячы на сумны агульны вынік выбараў, гэта ўжо можна занесці апазыцыі ў актыў. Па-трэцяе, выбары выявілі адсутнасьць адмоўнага ўспрыняцьця партыйных брэндаў (нягледзячы на дэляраванае ў апытаньнях імкненьне галасаваць за незалежных кандыдатаў). Як аказалася, плыні нэгатыўнай, часам скандальнай інфармацыі аб дзейнасьці апазыцыі мелі абмежаваны ўплыў на

грамадскую думку. Тут апазыцыйныя партыі магчыма нават "скарысталіся" з уласнай непазнавальнасьці ў грамадстве, якая старанна стваралася праз блякаду інфармацыі аб іх дзейнасьці з боку афіцыйных сродкаў масавай інфармацыі. У рэшце рэшт, партыі атрымалі магчымасьць пачаць "ляпіць" сваё сацыяльнае аблічча з чыстага аркуша. Нарэшце, мясцовыя выбары паказалі наяўнасьць сацыяльнай базы для апазыцыі на пэрыфэрыі і нават у сельскай мясцовасьці, аб чым сьведчаць асобныя пераканаўчыя перамогі яе прадстаўнікоў там, дзе адміністрацыйны рэсурс усё ж такі ўдаляўся "зламаць"⁹.

Такім чынам, апазыцыя зрабіла істотны крок па выхадзе з сацыяльнай ізаляцыі. Гэтага, аднак аказалася недастаткова для таго, каб прарваць ізаляцыю палітычную, дзеля чаго ў беларускіх варунках мала проста заваяваць сымпатыі выбарцаў. Беларуская апазыцыя пакуль што аказалася няздольнай да абароны ўласных палітычных посьпехаў неінстытуцыйнымі сродкамі. У той жа час і грамадства пакуль што не выявіла памкненьняў да абароны ўласнай волі, выказанай праз выбарчыя бюлетэні, на вуліцах. Безумоўна, на гэта былі аб'ектыўныя прычыны (такія, як грамадзкая апатыя, нізкіровень сацыяльнай напружанасьці), якія не дазвалялі апанэнтам уладаў разьлічваць на высокую вулічную актыўнасьць. Да таго ж, грамадства ад пачатку ставілася з абьякавасьцю да мясцовых выбараў. Нягледзячы на адносна высокі адсотак тых, хто ўзяў у ёй удзел, прыкладна чатыры п'ятых выбарцаў лічаць, што мясцовыя ўлады аказваюць малы ці наагул аніякага ўплыву на іх жыцьцё. У той жа час, мабілізацыя грамадства на абарону вынікаў выбараў нават пры больш буйным маштабе кампаніі патрабуе ад апазыцыі іншага стылю перадвыбарнай кампаніі, чым той, які быў прадэманстраваны ўзімку 2003 году. Па-першае, такая кампанія не павінна нагадваць звычайную, руцінную акцыю, якая

⁹ Напрыклад, Алесь Міхалевіч з партыі БНФ, які стаў дэпутатам Пухавіцкай раённай рады з вынікам у больш за 60% галасоў, зазначыў, што яго перамога стала магчымай дзякуючы пэрыяду "міжуладзьдзя" ў раёне, калі наноўпрызначаны старшыня адміністрацыі яшчэ не пасьпеў адрэгуляваць адміністрацыйнай машыны.

тычыцца толькі асобных кандыдатаў, а прыцягваць да сабе ўвагу ўсяго грамадства, што магчыма толькі тады, калі яна ўключае ў сябе моцны палітычны элемент, сапраўдную атаку на ўлады, якая б адлюстоўвала назапашанае ў народзе незадавальненьне існым станам рэчаў і якая б пазыцыявала апазыцыю як сваіх сярод выбарцаў, абароннікаў іх уласных інтарэсаў. Па-другое, такая кампанія павінна быць агрэганай — гэта азначае, што яна павінна весьціся ня толькі ад імя адзінай сілы, зь якой грамадства магло б сябе атаясаміць, але і закранаць супольныя для бальшыні выбарцаў пытаньні ў найразьнейшых выбарчых акругах і населеных пунктах. У адваротным выпадку, апазыцыйная кампанія ператвараецца ў "конкурс прыгажосьці" паміж асобнымі кандыдатамі, што выключае магчымасьць мабілізацыі грамадства на абарону вынікаў выбараў. Па-трэцяе, для таго, каб хаця б на што-небудзь разьлічваць у гарадох, трэба было ствараць вялізарную перавагу ў дзясяткі адсоткаў над кандыдатамі ад улады. А значыць, гарадзкі апазыцыйны рэсурс павінен быў быць максымальна сканцэнтраваны і аб'яднаны. Па-чацьвертае, палітычная кампанія павінна быць татальнай і весьціся па ўсёй краіне. Тая ж самая лічба ў 9,9% выбарцаў, што прагаласавалі за апанэнтаў улады, выразна кантрастуе зь лічбай у 38%, што зьбіраліся гэта зрабіць напярэдадні выбараў. "Згубленья" галасы амаль трэцяй часткі выбарцаў і прыкладна трох чвэрцяў патэнцыйнага апазыцыйнага электарату стала сьледствам дэфіцыту прапановы, у стварэньні якога ўлады можна вінаваціць толькі часткова.

Такім чынам, можна вызначыць асноўныя недахопы палітычнай стратэгіі апазыцыі, прадэманстраваныя падчас выбарчай кампаніі, якія перашкаджаюць яе ператварэньню ў сілу, здольную да ажыцьцяўленьня прарыву ў палітычным разьвіцьці краіны. Першы недахоп — гэта няздольнасьць да аб'яднаньня. Партыі вырашылі працаваць у аўтаномным рэжыме. На мой погляд, гэты фармат не зусім адэкватны сытуацыі, часу, спэцыфіцы мясцовых выбараў у Беларусі і собскім магчымасьцям. Сытуацыя патрабуе аб'яднаньня ўсіх дэмакратычных сілаў вакол супольнай ідэі і адзінага сцэнара дзейнасьці. Тым ня менш партыйныя лідэры ужо каторы раз прадэ-

манстравалі неготовасьць дамовіцца міжсобку і выступіць адзінай сілай на выбарах. Гаворка ідзе ня толькі пра цэнтральныя офісы, але і пра рэгіянальныя структуры, шмат зь якіх ня здолелі прыйсьці да кампрамісу нават у пытаньні пра разьмеркаваньне выбарчых акругаў.

Другая вада, што вынікала зь першай, гэта ператварэньне перадвыбарнай кампаніі ў "конкурс прыгажосьці". Выбраны фармат кампаніі быў у першую чаргу прадывкаваны параўнальна вузка-партыйнымі мэтамі: пашырэньне базы электаральнай падтрымкі, павышэньне рэйтынгаў вядомасьці і даверу той ці іншай партыі ці, у шэрагу выпадкаў, нават выключна асобных іх прадстаўнікоў (што адсоўвала на другі плян прамоцыю партыйных брэндаў на карысьць індывідуальнага пазыцыянаваньня асобных кандыдатаў). Таму стратэгіі ўсіх без вынятку партыяў і бальшыні іх кандыдатаў адрозьніваліся моцным палітычным пазыцыянаваньнем, то бок імкненьнем максымальна прасунуць собскія партыйныя лэйблы, праграмныя мэты і лёзунгі¹⁰. У самім гэтым факце няма нічога адмоўнага, калі не лічыць таго, што прамоцыя партыйных брэндаў не балянсавалася прамоцыяй брэнду дэмакратычнай апазыцыі (якой як адзінага і скансалідаванага суб'екту палітычнага працэсу на той момант дэ-факта і не існавала).

Акурат гэтыя два недахопы і стварылі сытуацыю, пры якой у кампаніі адсутнічаў агульнанацыянальны элемент, а значыць, нягледзячы на ўдзел асобных сваіх кандыдатаў, апазыцыя, як палітычны фактар, была слаба ў ёй прадстаўленая. Адсутнасьць адзінага альтэрнатыўнага палітычнага суб'екта ў кампаніі не дазваляла дэмакратычнай апазыцыі прыцягнуць увагу да атакаў улады на яго, а значыць, рабіла мабілізацыю грамадства на супрацьстаяньне парушэньням загадзя немагчымай. У выніку, факты злоўжываньня аказаліся па-за ўвагай грамадства. Так, толькі 25% выбарцаў прыйшлі па кампаніі да высновы, што ў кандыдатаў адсутнічалі роўныя ўмовы, 24% адзначылі, што ўлады падтрымлівалі кагосьці ў іх акрузе

¹⁰ Гл. Виктор Чернов, "У партий есть один выбор: выживание или работа на общую победу", *Белорусский рынок*, 2003. 10 сакавіка.

(калі насамрэч "праўладныя" кандыдаты былі бадай у кожнай акрузе), і 19% згадзіліся, што цягам выбараў былі дапушчаныя масавыя парушэньні закону (апошняя лічба, аднак, амаль супадае з нашай ацэнкай "пакрыцьця" электаральнага поля апазыцыяй).

Трэці недахоп- гэта геаграфічная аднабаковасьць кампаніі. Калі б апазыцыя не зацыклівалася на буйных гарадох, а максымальна выкарыстоўвала б гэтую перадвыбарную кампанію для апрацоўкі сельскага электарату, то, як паказваюць вынікі нават гэтых выбараў, можна было б дасягнуць больш спрыяльнага дзеля апазыцыі выніку.

Аднак галоўнае, што выбарчы працэс у Беларусі трансфармаваўся такім чынам, што выкарыстаньне яго дзеля вырашэньня вузкапартыйных, карпаратыўных ці пэрсанальных задачаў беспэрспэктывнае. Пры той тактыцы, што выбрала ўлада (а яна была цалкам прадказальнай) — барацьба па прынцыпе "кожны сам за сябе", — была абсалютна бессэнсоўная. Безумоўна, магчымасьці дзеля пасьпяховай рэалізацыі гэтай тактыкі існуюць. У адрозьненне ад часоў трох-чатырохгадовай даўніны, калі само азначэньне "апазыцыя" было блага прадавальным палітычным брэндам, беларускае грамадства паступова пазбаўляецца ад нэгатыўных стэрэатыпаў што да яе. Так, у красавіку 2003 году сукупны рэйтынг сямёх асноўных апазыцыійных партыяў упершыню перавысіў рэйтынг самога Лукашэнкі, падняўшыся да адзнакі ў 27%¹¹. Аднак, той факт, што рэйтынг аніводнай з гэтых партыяў не перавышае ўзроўню стычнай памылкі, сьведчыць аб тым, што посьпеху можна будзе дасягнуць толькі пры адзінстве дзеяньняў.

Трэцяя сіла: міт ці рэчаіснасьць?

Апошні пункт аналізу зьмянэньня палітычнага раскладу пасля мясцовых выбараў мусіць закрануць пэрспэктывы фармаваньня

¹¹ ПКБ – 4,3%, АГП – 4,7%, БСДГ – 4,5%, БНФ – 3,9%, КХП-БНФ – 2,6%, БСДП – 3%, Партыя працы – 3,7%.

г.зв. "трэцяй сілы" ў беларускай палітыцы, аб чым вялася даволі жвавая дыскусія напярэдадні кампаніі¹². Размовы аб магчымасці ці неабходнасці зьяўленьня новых актараў і суб'ектаў палітычнага працэсу ў альтэрнатыўным афіцыйнаму палітычным лягеру (пераважна зь лягеру былых ляялістаў рэжыму, знакавых асобаў, што здабылі вядомасьць у афіцыйных органах улады, такіх, як Палата Прадстаўнікоў, і перайшлі да больш незалежнага вызначэньня ўласнай палітычнай ролі) пачаліся яшчэ некалькі гадоў таму і адлюстравалі пэўную незадаволенасьць некаторых сэгмэнтаў няўрадавага сэктару станам існай апазыцыі, яе стратэгіяй і тактыкай, а таксама страту веры ў магчымасці апошняй да здзейсьненьня палітычных зьменаў. Унутраныя крызісныя тэндэнцыі, што сталі відэавочнымі ў апазыцыйным лягеру пасля паразы на прэзыдэнцкіх выбарах, толькі, здавалася б, стымулявалі пошук альтэрнатыўных усталяваных лідэрам і партыям фігурантаў у гэтым сэгмэнце палітычнага поля. Цалкам зразумела, што такія размовы крытычна сустракаліся ў лягеры "традыцыйнай" апазыцыі, якая бачыла ў ёй хіба што "пятую калёну" ўладаў ува ўласным лягеры. Аднак, у той жа час "нажніцы" паміж патэнцыйным і рэальна існым апазыцыйнымі электаратамі ў грамадстве, здавалася б, стваралі дзеля яе ўзьнікненьня спрыяльную глебу. Абсалютным лідэрам у прэтэнзіях на стварэньне "трэцяй сілы" стала ў апошні час дэпутацкая група "Рэспубліка" ў Палаце Прадстаўнікоў, якая зь цягам часу ператвараецца ўва ўсё больш заўважнага крытыка ўладаў і якая зрабіла шэраг крокаў на збліжэньне зь існай пазасыстэмнай апазыцыяй.

Значым адразу, што цьверджаньні аб тым, што "трэцяя сіла" можа ператварыцца ў пятую калёну ўладаў, былі спраставаныя дзеяньнямі апошняй падчас мясцовых выбараў. Мэтанакіраванае выцісканьне незалежных кандыдатаў, што ў пэрспэктыве маглі ўтварыць сыстэмную апазыцыю, пачалося яшчэ на папярэдніх ста-

¹² Значым, што размовы аб стварэньні "трэцяй сілы" звычайна вядуцца ў двух аспектах. Першы – гэта ўзмацненьне існай палітычнай апазыцыі за кошт прыцягненьня новых грамадзкіх, элітных групаў, пашырэння ўплыву на новыя сацыяльныя слаі. Другі – гэта ўтварэньне новых палітычных сілаў, часам альтэрнатыўных і нават канкуруючых з "традыцыйнай" апазыцыяй.

дзях перадвыбарнай кампаніі. Кажучы пра тактыку ўладаў на мясцовых выбарах, незалежныя аналітыкі аддалі шмат увагі масавай нерэгістрацыі апазыцыйных кандыдатаў. У той жа час быў амаль не заўважаны той факт, што ня менш урэзаны быў і сьпіс тых, каго па сутнасьці можна было аднесці да патэнцыйнай "фронды" — карпаратыўных лабістаў, прадпрымальнікаў, вылучэнцаў найбольш лібэральных дэпутатў ПП. Так, не былі зарэгістраваныя кандыдатамі памачнікі дэпутатаў Кірылы Халопіка, Васіля Хрола, Аляксея Ваганова. Ня трапіў у сьпіс прэтэндэнтаў у Менскую гарадзкую раду Зьміцер Вус — адзін з найбольш энэргічных дэпутатаў ранейшага скліканьня, які з трыюфам выйграў папярэднія выбары. Відэавочна, што ўлады ўзброіліся тактыкай — хто ня з намі (дакладней, не ад нас) — той супраць нас, прычым права мець "сваіх" лабістаў у менскай гарадзкой радзе былі пазбаўленыя ўсе райвыканкамы. У выніку, у Менску з 55 акругаў у 37 прысутнічаў толькі адзін беспартыйны кандыдат, і магчымасьць прасунуць патэнцыйна альтэрнатыўнага палітычнага гульца, які на пэўны час захоўваў выгляд ляяльнасьці да ўладаў, была зьведзеная на нішто. Іншымі словамі, выбарчыя камісіі атрымалі выразную ўстаноўку наконт таго, хто менавіта з кандыдатаў ішоў "ад улады". Ня выключана, што гэтым чынам прэзыдэнцкая адміністрацыя імкнулася забясьпечыць фармальную легітымнасьць выбараў, разьлічваючы на высокі ўзровень грамадзкай антыпатыі да палітычных партыяў акурат у сталіцы, дзе 81% рэспандэнтаў дэклараваў імкненьне прагаласаваць акурат за беспартыйнага кандыдата, у адрозьненьне ад 73 па краіне.

Такое абцінаньне сьпісаў кандыдатаў прывяло да рэзкага пагаршэньня адносінаў "франдэраў" зь менскай мэрыяй, якая паставіла іх перад вельмі непрыемнымі фактамі. Дэпутатам, што прэтэндавалі на незалежнасьць ад уладаў, было паказана, які сцэнар можа быць рэалізаваны да іх на парлямэнцкіх выбарах у наступным годзе, калі яны ня выкажуць пэўнай ляяльнасьці да ўлады. Наступным крокам дэмаралізацыі ўнутры апазыцыі стала распаўсюджаньне чутак аб тым, што на наступныя выбары рыхтуецца стоадсоткавая замена складу Палаты. Дэпутаты-"франдэры" сталі перад выбарам:

ці адмовіцца ад незалежнай ролі, ці нейкім чынам арганізавацца і ўступіць у палітычную гульню. Значым, што група "Рэспубліка" апошнім часам ідзе па іншым шляху. Так, яе збліжэньню з палітычнымі партыямі спрыяла правядзеньне круглага стала зь іх удзелаў у сьценах Палаты Прадстаўнікоў у лютым 2003 году. Сама яго тэма, "Незалежная Беларусь яднае нас", сьведчыць аб імкненьні да пошуку пэўнага палітычнага мінімуму, які б стаў асновай для мацаваньня кансэнсусу паміж усімі дэмакратычнымі і незалежніцкімі сіламі краіны. Адзначым таксама і ўдзел дэпутатаў "Рэспублікі" ў вулічных акцыях у сакавіку 2003 году, а таксама адкрыты выступ дэпутатаў В. Фралова, У. Парфяновіча і У. Навасяда супраць падпісаньня канстытуцыйнага акту саюзнай дзяржавы Расіі і Беларусі. Такім чынам, збліжэньне сьветапогляду зародкаў сыстэмнай і існай пазасыстэмнай апазыцыі відавочнае. Нарэшце, група "Рэспубліка" ў красавіку 2003 году выступіла і з ініцыятывай аб стварэньні новай апазыцыйнай партыі.

Але фармаваньне "фронды" ня выключана і ў мясцовых Радах. Яшчэ два гады таму здавалася малаверагодным, што ў цяперашняй ПП узьнікнуць праявы вальнадумства, якія зь цягам часу змогуць прывесці да стварэньня парлямэнцкай апазыцыі. Магчыма, што і ў новых мясцовых Радах зьявіцца немалая колькасць дэпутатаў, якія будуць у пэўных варунках атакаваць улады (як правіла, у лякальных пытаннях). Таксама здаецца верагодным, што сярод іх зьявіцца і тыя, у каго ўзьнікнуць большыя амбіцыі. Але ці значыць гэта, што на базе "фронды" ў ПП і ў мясцовых Радах узьнікае новая сыстэмная апазыцыя? Такі сцэнар разьвіцьця падзеяў выглядае малаверагодным зь некалькіх прычынаў.

Па-першае, "фронда" ад апазыцыі розьніцца тым, што яна арыентаваная на разьвязаньне дробных праблем, другасных пытанняў, а не на глянбальнае зьмяненьне статус-кво. Яна можа сутыкнуцца зь яшчэ вастраўшай праблемай адсутнасьці ўласнай палітычнай стратэгіі, чым тая, што адлюстроўвала крызіс "традыцыйнай" апазыцыі. Па-другое, у "фрондзе" так ці іначай будзе пераважаць намэнклятура, якая ў беларускіх умовах адрозьніваецца асьцярожнасьцю, якая мяжуе зь бяззубасьцю. Яе пераход ў стан апа-

зыцыі немагчымы, пакуль ня здарыцца заўважнага аслабленьня пазыцыяў улады. Па-трэцяе, каб уяўляць сабой рэальную палітычную сілу, ёй спатрэбяцца палітычныя структуры і пэўная ідэалёгія, што яна можа пазычыць толькі ў дзейнай пазасыстэмнай апазыцыі. Аднак у ідэалёгічным пляне існае беларуская апазыцыя выразна структурызаваная, што робіць узьнікненьне новага брэнду малаверагодным (аб чым ускосна кажа і папярэдняя назва партыі, якую плянуюць утварыць дэпутаты групы "Рэспубліка" — "За лепшае жыцьцё"). У ёй прысутнічаюць усе магчымыя палітычныя плыні (кансэрватары, лібэралы, сацыял-дэмакраты, нават камуністы). Гэта сьведчыць аб тым, што ўзьнікненьне новай сілы будзе значна пачатак барацьбы за існыя палітычныя брэнды. Таксама варта адзначыць тую акалічнасьць, што чалавечы патэнцыял апазыцыйнага асяродзьдзя і няўрадавага сэктару на дадзены момант выключна абмежаваны. Таму фармаваньне новых структураў можа вырасьці і ў канкурэнцыю за чалавечыя рэсурсы. Што датычыцца перспэктываў зьліцьця сыстэмнай і пазасыстэмнай апазыцыі, то гэтаму працэсу можа быць выстаўлены жорсткі супраціў сёньняшніх партыйных лідэраў у выпадку, калі ён будзе пагражаць зьменай улады ў палітычных партыях. У выпадку ж, калі зьліцьцё будзе адбывацца шляхам кааптацыі ў існыя палітычныя структуры дэпутатаў — фрэндэраў, яно можа згубіць сэнс ужо дзеля апошніх. Нарэшце, паступовае размываньне сацыяльнага "балота" пазбаўляе патэнцыйную "трэцюю сілу" электаральных рэсурсаў, бо ўзьнікаючай антылукашэнкаўскай электаральнай бальшыні занадта "мяккая" апазыцыя можа быць чужая. У той жа час, выбары 2003 паказалі, што і інсайдэрскія рэсурсы ўнутранай "фронды" былі перабольшаныя гэтаксама як два гады таму перабольшваліся рэсурсы "намэнклятуры".

Таму найбольш рэальны шлях узмацненьня апазыцыі — гэта яе якаснае ўмацаваньне ў рамках існых структураў, а не ў стварэньні новых, якія, дарэчы, могуць быць проста зьліквідаваныя "ў зародку" — яшчэ на этапе іх рэгістрацыі. Але ж безумоўна, што ўзмацненьне апазыцыі немагчыма без пашырэння яе кадравага складу

і выпрацаваньня трывалых прынцыпаў і мэханізмаў каардынацыі і аб'яднаньня замест тых, што не перажылі палітычнага сэзону'2001.

Пэрспэктывы разьвіцьця палітычнай сытуацыі і трансфармацыі палітычнага рэжыму пасья мясцовых выбараў

Адметнасьцю новага цыклю, што распачаўся вясной 2003 году ў палітычным жыцьці Беларусі, ёсьць тое, што цягам яго мусіць вырашыцца пытаньне пра працяг палітычнай кар'еры прэзыдэнта Лукашэнкі, а значыць, і пра лёс існага ў Беларусі палітычнага рэжыму. Ці варта чакаць ад выбараў, што яны стануць фактарам палітычных зьменаў? Ува ўмовах страты "квазідэмакратычнай легітымнасьці" ўладам не застаецца іншага выйсьця, як пераўтварыць і парлямэнцкія, і прэзыдэнцкія выбары ў рытуальную (і як вынік малазьмястоўную) працэдуру з запраграмаваным вынікам. Вельмі верагодна, што гэта адбудзецца па ўжо вядомым сцэнары: адсячэньне найбольш рэальных кандыдатаў і палітычных структураў ад удзелу ў кампаніі на стадыі рэгістрацыі і давершаньне справы падчас галасаваньня сродкамі абсалютнага кантролю над выбарчымі камісіямі і працэсам падліку галасоў. Абсалютная манапалізацыя кантролю за выбарчым працэсам з боку ўладаў пакуль што робіць пэрспэктыву шакуючых выбараў у Беларусі малаверагоднай. Як трапна заўважыў Валер Карбалевіч, , апазыцыя можа ніколі не даведацца аб уласнай перамозе. У той жа час, калі працягнецца заўважнае апошнія паўтара году імклівае зьмяненьне балянсу сілаў паміж прыхільнікамі і апанэнтамі рэжыму на карысьць апошніх, будзе расьці і верагоднасьць таго, што мэханізмы адміністрацыйнага рэсурсу рана ці позна не спрацуюць. Застаецца толькі даведацца, адбудзецца гэта да ці пасья 2006 году.

Аднак, пэрспэктывы палітычнага разьвіцьця краіны, таксама і як ход найбліжэйшых выбарчых кампаній, беспасярэдне вызначацца пасья таго, як вырашыцца галоўнае ў 2003 годзе палітыч-

нае пытаньне: ці адбудзецца рэфэрэндум па скасаваньні абмежаваньняў на заняцьцё пасады прэзыдэнта двума тэрмінамі, што дасьць, у выніку дадатнага адказу, прэзыдэнту Лукашэнку магчымасьць падоўжыць палітычную кар'еру, а гэта значыць — і захаваць цяперашні палітычны рэжым. Верагоднасьць такога рэфэрэндуму вызначаецца, па-першае, той акалічнасьцю, што іншыя варыянты пераадолець канстытуцыйнае абмежаваньне ў Лукашэнкі адсутнічаюць¹³. Па-другое, стварыўшы пэрсаналізаваную сыстэму ўлады, у якой адзін чалавек увасабляе ўвесь палітычны рэжым, Лукашэнка ня можа дазволіць сабе мець пераемніка. Пераемнік, як скажам, у расійскім варыянце, выконвае дзьве функцыі. Першая — гэта захаваньне ўсталяваных правілаў палітычнай гульні. Другая — гэта захаваньне балянсу сілаў, які склаўся ў рамах папярэдняга кіраваньня. Парадокс беларускай сытуацыі, у якой прэзыдэнт — гэта адзінаасобны ўладар дзяржавы, у тым, што акурат кансэрвацыя правілаў гульні, іншымі словамі, палітычных інстытутаў, пры любым новым прэзыдэнту карэнным чынам зьмяняе палітычны расклад. Лукашэнка, калі пойдзе на варыянт пераемніка, мусіць перадаць яму нічым не абмежаваную ўладу, і такім І ён, І яго атачэньне робяцца бездапаможнымі перад гэтай уладай. Нельга выключыць, што "пераемнік" не утрымаецца перад спакусай выкарыстаць былога прэзыдэнта як "ахвярнага казла" за тыя цяжкасьці, зь якімі сутыкнецца краіна ў постлукашэнкаўскую эпоху. Па-трэцяе, Лукашэнка, дарма што ягоны электарат імкліва скарачаецца, можа аказацца ў "папулісцкай пастцы", значыць — спакусіцца на легітымізацыю ўлады праз народ, дзеля чаго яму неабходна стала падсілкоўваць сваю электаральную базу папулісцкімі дзеяньнямі: інакш і ў грамадзтва, і ў элітаў зьнікне ўпэўненасьць у непераможнасьці прэзыдэнта, якая цяпер іх дэмабілізуе.

Аптымальны для Лукашэнкі тэрмін для правядзеньня рэфэрэндуму — гэта восень 2003 году. Гэта будзе найзручнейшым часам для самога Лукашэнкі, бо расійская палітычная эліта будзе занята

¹³ Адпаведны артыкул канстытуцыі можа быць зьменены выключна праз рэфэрэндум.

сваімі праблемамі (выбарамі ў Думу ў снежні 2003 году, адразу пасля якіх, вясной 2004-га, надыйдуць прэзыдэнцкія), што мінімізуе верагоднасьць актыўнага супрацьдзеяньня асноўнага замежнага гульца на беларускім палітычным рынку ў гэты час. Заўважым, што вынік рэфэрэндуму, калі ён усё ж будзе абвешчаны, ня можа выклікаць ілюзіяў, нягледзячы нават на непрыманьне гэтай ідэі беларускім грамадствам. У беларускіх умовах галоўным чыннікам перамогі на выбарах (і рэфэрэндумах) ёсьць не галасаваньне, а падлік галасоў. Пры любым выніку рэфэрэндуму (і гэтым ён адрозьніваецца ад выбараў) кіраўнік дзяржавы застаецца на сваёй пасады пасля яго правядзеньня як мінімум да канца свайго тэрміну паўнамоцтваў. А гэта значыць, што на любога прадстаўніка ўлады, які не забяспечыў спадзяванага выніку, з боку прэзыдэнцкіх структур адразу абрынуцца рэпрэсіі. Таму можна ўявіць, што фармат рэфэрэндуму 2003 ня будзе кардынальна адрозьнівацца ад усенароднага галасаваньня ў лістападзе 1996 году.

Гіпатэтычна перашкодзіць правядзеньню рэфэрэндуму могуць, на мой погляд, наступныя акалічнасьці. Першае — гэта рэзкі рост сацыяльнай напружанасьці ў грамадстве, які прывядзе да таго, што малапапулярная палітычная кампанія справакуе пераўтварэньне пасіўнай, лятэнтнай сацыяльнай апазыцыі ў актыўную і яўную. У гэтых варунках, рэфэрэндум толькі падагрэе працэсы зьмены палітычнага рэжыму. Але вельмі малаверагодна, што чыннікі для тагога разьвіцьця падзеяў складуцца за кароткі адрэзак часу. Больш верагодным уяўляецца сцэнар, пры якім Лукашэнка не рызыкне пайсьці на рэфэрэндум ува ўмовах, калі дзеля такога кроку ён ня здолее атрымаць вонкавай палітычнай і фінансавай падтрымкі, у першую чаргу — з боку Расіі. Цэлы шэраг фактараў указвае на тое, што прэзыдэнт Расіі Ўладзімер Пуцін можа адмовіцца ад падтрымкі свайго беларускага калегі ў гэтай справе, у тым ліку і таму, што гэты крок сапсаваў бы стасункі Расіі зь некаторымі заходнімі дзяржавамі (асабліва з Злучанымі Штатамі, якія апошнім часам узмацнілі крытыку беларускага рэжыму), што зашкодзіць нармалізацыі расійска-амэрыканскіх дачыненняў пасля іх крызысу,

выкліканым вайной у Іраку¹⁴. Аднак, нават і ў гэтых абставінах, без бласлаўленьня расійскай палітычнай эліты, Лукашэнка ўсё ж можа наважыцца правесці рэфэрэндум. Але ідучы на гэта ўва ўмовах ужо поўнай вонкавай ізаляцыі і адсоўваючы прэзыдэнцкія выбары на некалькі гадоў, Лукашэнка, безумоўна, сур'ёзна рызыкне. Тры гады могуць аказацца дастатковым тэрмінам, каб змабілізаваць намаганьні ўнутранай апазыцыі і вонкавых гульцоў, зацікаўленых у зьмене палітычнага рэжыму ў Беларусі. Таму цалкам магчымым уяўляецца і яшчэ адзін магчымы варыянт паводзінаў беларускага прэзыдэнта. Адразу пасля рэфэрэндуму абвесьцяць пра датэрміновыя прэзыдэнцкія выбары, шанцы прайграць якія ў Лукашэнка мінімальныя*. Апошняе можна прагназаваць з той прычыны, што ў такі кароткі тэрмін наўрад ці народзіцца якія-кольвек падводныя плыні ўсярэдзіне намэнклятуры, апроча таго, апазыцыю і вонкавых актараў такое разьвіцьцё падзеяў можа засьпець зьнянацку, што перашкодзіць зьмястоўнаму ўдзелу альтэрнатыўных кандыдатаў у перадвыбарнай кампаніі. Калі ажыцьцявіцца акурат гэты сцэнар, выбары найхутчэй канчаткова згубяць ролю мэханізму дасягненьня палітычных пераменаў, а канфрантацыя паміж прыхільнікамі і апанэнтамі існага рэжыму канчаткова пярэйдзе ў поле пазасыстэмнай палітыкі.

Калі абмежаваньне тэрмінаў знаходжаньня на прэзыдэнцкай пасады ўсё ж ня будзе скасавана, Лукашэнка не застанецца нічога іншага, як усё ж такі прызначыць умоўнага пераемніка і дачакаць канца ўласных паўнамоцтваў у 2006 годзе. Пры такім варыянце Беларусь найхутчэй чакае палітычная стагнацыя, пры якой сыстэма ўлады перажыве толькі касмэтычныя зьмяненьні, а базавы расклад сілаў паміж дзяржаўнай бюракратыяй з аднаго боку, і дэмакратычнай апазыцыяй ды грамадствам зь іншай, хутчэй за ўсё за-

¹⁴ Аднак галоўны зь іх — гэта тое, што Пуцін пакуль што не дае згоды на рэфэрэндум па ўхваленні канстытуцыйнага акту “саюзнай дзяржавы”, які Лукашэнка можа скарыстаць і для ўнутрыбеларускага рэфэрэндуму.

* Датэрміновыя прэзыдэнцкія выбары пакуль што немагчымыя па Канстытуцыі без адстаўкі прэзыдэнта, але гэтую акалічнасьць таксама можна зьмяніць праз рэфэрэндум.

станецца нязьмененым. Улада пры такім разьвіцьці падзеяў пярэйдзе да лукашэнкаўскай намэнклятуры. Дарма што прыход да ўлады апазыцыі найбольш верагодны акурат у выбарах "без Лукашэнкі", якраз такія выбары найхутчэй справакуюць імкненьне асобных пlying у яе лягеры да выкананьня вузкапартыйнага мінімуму. Вырасьцішы, што яе галоўная мэта (скіданьне Лукашэнкі) ужо дасягнутая, яна можа адразу ж дэзінтэгравацца, спрабуючы ў аўтаномным рэжыме прыстасавацца з максымальнай выгадай да новых палітычных рэаліяў: замест барацьбы за ўладу — зоймуцца барацьбой за ўдзел у ёй. Максымум, што тады чакае Беларусь — яшчэ больш звыродлівая вэрсія расійскай ці ўкраінскай "кіраванай дэмакратыі".

Нарэшце, выбары з удзелам Лукашэнкі ў 2006 годзе — гэта найдраматычнейшы сцэнар разьвіцьця падзеяў. У ім ня будзе месца намэнклятуры — як паказалі выбары 2001, любы апаратчык, які насьмеліцца кінуць выклік галоўнаму і адзінаму кандыдату ад улады, аўтаматычна пераходзіць у шэраг былых, пры гэтым губляючы магчымасьць узьдзеяць на намэнклятуру цяперашнюю. Наагул, удзел у выбарах адзінак, якія спрабуюць замяніць сваімі амбіцыямі адсутнасьць палітычных і арганізацыйных рэсурсаў, беспэрспэктывы, і гэта, як і ўлетку 2001 году, хутчэй за ўсё скончыцца ўжо на стадыі рэгістрацыі кандыдатаў. А значыць, такія выбары найхутчэй пройдуць па мадэлі супрацьстаяньня "ўлада-апазыцыя". Дыяпазон палітычных магчымасьцяў пры такім сцэнары выключае паўтоны. Іншымі словамі, барацьба будзе ісьці на выжываньне, а стаўкай у палітычнай барацьбе будзе не прэзыдэнцкі фатэль, а лёс палітычнага рэжыму. Ці абгрунтаваньня спадзевы, што выбары ў фармаце "Лукашэнка супраць апазыцыі" змогуць прывесці да кардынальнай зьмены палітычнага раскладу ў краіне і гальванізаваць працэсы трансфармацыі палітычнага рэжыму? На мой погляд, у сацыяльным кантэксце, што цягам часу складаецца ў Беларусі, такое разьвіцьцё падзеяў цалкам магчыма нават нягледзячы на ўзмоцненую рэпрэсіўнасьць ўладнага апарату. Аднак, такая магчымасьць будзе рэалізаваная толькі тады, калі апанэнты ўлады канчаткова зразумеюць, што пакуль цяперашні рэжым існуе, выбары, што адбываюцца пад яго патранажам, не выконваюць ролі

рэкрутаваньня і зьмены палітычных элітаў, што пазбаўляе сэнсу вузкапартыйныя ці пэрсанальны фармат удзелу ў іх. Апазыцыя можа дзейсна выкарыстаць выбары па лукашэнкаўскіх правілах толькі ў двух выпадках: у першым, калі падчас удзелу ў іх робіцца акцэнт на палітычнай інфармацыйнай кампаніі, што мае на мэце выкарыстаньне іх дзеля пашырэння ўплыву ў грамадстве і павелічэння ўласнай сацыяльнай базы. У другім, калі выбары выкарыстоўваюцца як першапачатковая стадыя мабілізацыі грамадства дзеля актыўнага неінстытуцыйнага палітычнага ўзьдзеяньня (як гэта было ў Сэрбіі ў 2000 годзе, калі вулічныя акцыі абароны вынікаў выбараў вырасьлі ў вулічную рэвалюцыю). Такім чынам, у першым варыянце кампаніі пераважае агітацыйны элемент, у другім — мабілізацыйны. Гэта, канечне, ня значыць, што такія выбары цалкам пазбаўлены электаральнага аспэкту (г.зн. барацьбы за галасы дэпутаткія і выбарцаў). Ён неабходны, але абсалютна не дастатковы элемент пасьпяховай апазыцыйнай кампаніі. Паколькі пасьпяховы ўдзел апазыцыі ў выбарах абумоўлены іншымі, акрамя заваёвы галасоў, чыньнікамі (напрыклад здольнасьцю да абароны вынікаў), можна зрабіць выснаў аб тым, што перацягваньне на свой бок электарату павінна ажыцьцяўляцца ня ў час самой кампаніі, а задоўга да яе, у міжвыбарны пэрыяд шляхам адпаведных інфармацыйных і агітацыйных акцыяў. І, бадай што, найважнейшае: апанэнты ўладаў ня здолеюць дасягнуць аніводнай мэты кампаніі (інфармацыйнай, агітацыйнай ці электаральнай) у выпадку, калі іх удзел у выбарах будзе суправаджацца ўнутрыапазыцыйнай канкурэнцыяй і перасьледам вузкапартыйных ці карпаратыўных мэтаў. На жаль, кіраўніцтва асобных апазыцыйных партыяў пакуль што схіляецца акурат да такога фармату ўдзелу ў будучых парлямэнцкіх ды прэзыдэнцкіх выбарах¹⁵. Гэта нясе пагрозу таго, што і

¹⁵ Напрыклад, кіраўніцтва БНФ ужо заявіла аб тым, што будзе ўдзельнічаць у наступных прэзыдэнцкіх выбарах з уласным кандыдатам. Лідэр БСДП (НГ) М. Статкевіч таксама адзначыў, што мэтай яго партыі на выбарах будзе "павелічэнне колькасьці сацыял-дэмакратаў у прадстаўнічых органах улады. Гл., "В 2004 году ничего не решится", naviny.by, <http://www.naviny.by/node.phtml?index=13067>, 13 красавіка 2003 году.

наступныя выбарчыя кампаніі стануць чарговым практыкаваньнем правінцыйнага аўтарытарызму, якому апанэнты ўлады ня здолеюць супрацьстаяць. Альтэрнатывай такому самагубнаму для апазыцыі варыянту паводзінаў можа быць толькі стварэньне палітычных кааліцыяў і рэанімацыя брэнду "дэмакратычная апазыцыя" як увасабленьня рэальнай альтэрнатывы аўтарытарнай уладзе.